

**Източната аскетическа литература
и нейното значение за установяването
на православната традиция в славянския свят¹**

Аскетическата литература е особен жанр на източната християнска литература, началото на която се намира в дълбините на християнството и възраства заедно с монашеството². В своето начало аскетическата литература записва опита и преживяванията на аскетите. Техният опит е отразен в писания като: Лавсаик³, История

---

¹ Този доклад беше представен на шестнадесетия Международен Конгрес на Славистите в Белград, Сърбия, състоял се на 20-27 Август 2018.

² За началата на аскетическата литература вж. Ψευτογκά В., *Ασκητική και μυστική γραμματεία των Ανατολικών Πατέρων*, Θεσσαλονίκη 1984, 3 и.т.н.: W. Harmless, *Desert Christians. An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, Oxford University Press 2004, 17 и.т.н.: Deseille ΠΛ., *Φιλοκαλία. Η νηπτική παράδοση της Ὁρθοδοξίας και ἡ ἀκτινοβολία της στον κόσμo*, превод Άννα Κωστάκου - Μαρίνη, Αθήνα 2004, 19 и.т.н.: Φλωρόφσκυ Γ., *Οἱ βυζαντινοὶ ἀσκητικοὶ καὶ πνευματικοὶ Πατέρες*, превод Π. Πάλλη, Θεσσαλονίκη 2006, 162 и.т.н.: Χρήστου Π., *Ἑλληνική Πατρολογία. Τόμος Γ'. Περίοδος θεολογικῆς ἀκμῆς Δ' καὶ Ε' αἰώνες*, Θεσσαλονίκη 2008, 115 и.т.н.: Ευαγγέλου ΗΛ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμο των Νοτίων Σλάβων τον 14^ο αἰώνα. Επιδράσεις στον πνευματικό, εκκλησιαστικό και πολιτικό τους βίο*, Θεσσαλονίκη 2018², 115 и.т.н., където е посочена подробна библиография.

³ P.G. 34, 995-1260. Повече за Лавсаик вж. Chitty O. J., «Dom C. Buler and the Lausiac History», *Journal of Theological Studies*, 6 (1955), 102-110; Meyer R. T., «Lexical problems in Palladius Historia Lausiaca», *Studia Patristica* 1 (1957), 44-52; Meyer R. T., «Palladius and Early Christian Spirituality», *Studia Patristica* 10/1 (1970), 379-390; Buck D. F., «The structure of the Lausiac History», *Byzantion*, 46 (1976), 2, 297-307; Балаховская А.С., *Художественный строй "Лавсаика" Палладия как отражение средневекового аскетического мировоззрения*, Москва 1996; Harmless W., *Desert Christians*, 284-290; Χρήστου Π., *Ἑλληνική Πατρολογία. Τόμος Γ'*, 153-158; Minets Yul., *Constructing Ideals of Christian Life: Strategies of Interpretation of the Bible in the Lausiac History of Palladius of Hellenopolis*, [M.A. Thesis in Medieval Studies Central Europe University] Budapest 2008; της ιδίας, «Palladius of Helenopolis: One Author, Two Ways to Write» *Journal of Early Christian Studies* 25 (2017), No 3, 411-440, където има подробна библиография.

на египетските монаси⁴, Изречения на отците⁵ и Духовни Полета (Лимонар) на Иоан Мосхос⁶, произведенията на Евагрий Понтийски⁷,

⁴ P.G. 65, 441-456. Повече за Историята на египетските монаси вж. Ryba B., «Rufini Historiae Monachorum Reliquiae Altovadenses», *Studie o Rukopisech* 12 (1973), 161-173: Devos P., «Les mombres dans l' Historia Monachorum in Aegyptio», *Analecta Bollandiana* 92 (1974), 97-108: Χρήστου Π., *Ελληνική Πατρολογία*. Τόμος Γ', 158-161, където има подробна библиография.

⁵ P.G. 65, 71-440. Повече за Изреченията на отците вж. Marié G., Gazeau R. επμ., *Théologie de la vie monastique. Études sur la Tradition patristique*, [Théologie. Études publiées sous la direction de la Faculté de Théologies S. J. de Lyon – Fourvière, 49] Aubier 1961, 73-83: Guy J. C., *Recherches sur la tradition grecque des Apophthegmata Patrum*, [Subsidia Hagiographica, 36] Bruxelles 1962: Veder W.R., «La tradition slave des Apophthegmata Patrum», *Slovo* 24 (1974), 59-93: Jashke W., *Motive und Formen der Askese bei den Frühchristlichen Mönchen in Aegypten nach den Apophthegmata Patrum*, Wien 1981: Χρήστου Π., *Ελληνική Πατρολογία*. Τόμ. Γ', 161 и т.н.: Harmless W., *Desert Christians*, 167 и т.н., където има подробна библиография.

⁶ P.G. 87, 2851-3112. Повече за Полегата (Лимонар) на Иоан Мосхос вж. Pummer R., *Early Christian Authors on Samaritans and Samaritanism: Texts, Translations and Commentary*, [Texts and Studies in Ancient Judaism, 92] Mohr Siebeck 2002, 344-348: Booth Ph., *Crisis of Empire: Doctrine and Dissent at the End of Late Antiquity*, University of California Press 2013, 90 и т.н.: Llewellyn Ihssen Br., *John Moschos' Spiritual Meadow. Authority and Autonomy at the End of the Antique World*, Routledge 2016, където има подробна библиография.

⁷ Вж. P.G. 40, 1219-1286 и S.C., 170, 171, 356, 438, 514. Повече за Евагрий Понтийски и делото му вж. Meyendorff J., *A Study of Gregory Palamas*, (transl. by G. Lawrence) St. Vladimir's Seminary Press 1974², 135-136: Meyendorff J., *St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality*, St. Vladimir's Seminary Press 1974, 20-23: Beck H. G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1977², 346-349: Bunge G., *Akedia. Die geistliche Lehre des Evagrius Pontikos vom Überdruß*, [Schriftenreihe des Zentrums patristischer Spiritualität Koinonia im Erzbistum Köln, 9], Köln 1983: Bunge G., *Evagrius Pontikos. Briefe aus der Wüste. Eingeleitet, übersetzt und kommentiert*, [Sophia. Quellen Östlicher Theologie, 24], Trier 1986: Bunge G., *Das Geistgebet. Studien zum Traktat De Oratione des Evagrius Pontikos*, [Schriftenreihe des Zentrums patristischer Spiritualität Koinonia im Erzbistum Köln, 25], Köln 1987: Ψευτογκᾶ Β., *Ασκητική και μυστική γραμματεία*, 45-47: O'Laughlin M. W., *Origenism in the Dessert. Anthropology and Integration in Evagrius Ponticus*, [A Thesis presented to the Faculty of Harvard Divinity School] Massachusetts 1987: Augst R., *Lebensverwirklichung und christlicher Glaube. Acedia – Religiöse Gleichgültigkeit als Problem der Spiritualität bei Evagrius Ponticus*, [Saarbrücker Theologische Forschungen, 3], Peter Lang 1990: Driscoll J., *The "Ad Monachos" of Evagrius Ponticus. Its Structure and a Select Commentary*, [Studia Anselmiana, 104] Roma 1991: Δεληκωστοπούλου Α., *Η ἐξέλιξη τῆς μυστικῆς θεολογίας στὴν Ανατολικὴ Ορθόδοξη Ἐκκλησία*, Αθήνα 1992, 75-76: McGinn B., Ferris – McGinn P., *Early Christian Mystics. The Divine Vision of the Spiritual Masters*, New York 2003, 41-58: Λόσκι ΒΛ., *Η θέα τοῦ Θεοῦ, μετὰ φρ. Μητροπολίτου Νικοπόλεως Μελετίου*, Πρέβεζα 2004², 138-147: Harmless W.,

на Макарий Египетски⁸, на Διαдох епископ Фотикийски⁹, Лествицата¹⁰, и Ареопagitския Корпус¹¹ за да стигнем до 6-ти век.

Desert Christians, 311 и.т.н.: Casiday A. M., *Evagrius Ponticus*, Routledge 2006: Φλορόφ-
σκυ Γ., *Βυζαντινοὶ πατέρες*, 275 и.т.н.: Χρήστου Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ Γ', 201
и.т.н., където има подробна библиография.

⁸ Вж. Dörries H., κ. α., *Die 50 geistlichen Homilien des Makarios*, [Patristische Texte und
Studien, Band 4] Berlin 1964 и Strothmann W., *Die Syrische Überlieferung der Schriften des
Makarios, Teil 1. Syrische Text, Teil 2. Übersetzung*, Wiesbaden 1981. Повече вж. Stoffels
J., *Die mystische Theologie Makarius des Aegypters und die ältesten Ansätze christlicher Mys-
tik. Inaugural-Dissertation, zur Erlangung der Doktorwürde ber der katholischen-theologischen
Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn*, Bonn 1907: Meyendorff
J., «Messalianism or anti-Messalianism? A Fresh Look at the "Macarian" Problem» *Kyr-
iakon. Festschrift Johannes Quasten*, II, Münster 1971, 585-590: на сициция, Gregory Palamas,
136-137: на сициция, *Orthodox Spirituality*, 24-29: Ψευτογκᾶ Β., *Ασκητική και μυστική
γραμματεία*, 43-45: Δεληκωστοπούλου Α., *Η εξέλιξη τῆς μυστικῆς θεολογίας*, 74: Λό-
σκι ΒΛ., *Η θέα τοῦ Θεοῦ*, 147-153: Φλορόφσκυ Γ., *Βυζαντινοὶ πατέρες*, 241: Plested M.,
The Macarian Legacy. The Place of Macarius – Symeon in the Eastern Christian Tradition, Ox-
ford University Press 2004, 9 и.т.н.: Χρήστου Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ Γ', 191
и.т.н., където има подробна библиография.

⁹ Вж. P.G. 65, 1141-1148 и 1167-1212, S.C. 5, и *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*, τόμ. Α',
Ἀθῆναι 1957, 235-273. Повече за Διαдох епископ Фотикийски вж. Meyendorff J., *Or-
thodox Spirituality*, 30 и.т.н.: Beck H. G., *Literatur*, 350-351: Δεληκωστοπούλου Α., *Η
ἐξέλιξη τῆς μυστικῆς θεολογίας*, 76: Λόσκι ΒΛ., *Η θέα τοῦ Θεοῦ*, 153-158: Φλορόφσκυ
Γ., *Βυζαντινοὶ πατέρες*, 318 и.т.н.: Plested M., *The Macarian Legacy*, 133 и.т.н.: Χρήστου
Π., *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ Γ', 243 и.т.н., където има подробна библиография.

¹⁰ Вж. P.G. 88, 631-1164. Повече за Лествицата вж. Κρουμβάχερ К., *Ιστορία τῆς βυζα-
ντινῆς λογοτεχνίας*, превод Γ. Σωτηριάδου, Ἀθῆναι 1897, 283-286: Marié G., Gazeau R.
επιμ., *Théologie*, 385-410: Völker W., *Scala Paradisi. Eine Studie zu Johannes Climacus und
zugleich eine Vorstudie zu Symeon dem neuen Theologen*, Wiesbaden 1968: Bogdanović D.,
Jovan Lestvočnik u vizantijskoj i staroj srpskoj književnosti, [Vizantološki Institut Posebna Iz-
danja, 11] Beograd 1968, 7 и.т.н.: Meyendorff J., *Orthodox Spirituality*, 32 и.т.н.: Beck H.
G., *Literatur*, 353-354 και 451-452: Ψευτογκᾶ Β., *Ασκητική και μυστική γραμματεία*, 58-
59: Chrysavgis J., *Ascent to Heaven. The Theology of the Human Person according to Saint
John of the Ladder*, Holy Cross Orthodox Press 1989: Chrysavgis J., *From the Egyptian
Desert to the Sinaite Mountain*, Ashgate 2004: Χριστοφορίδης Β., *Οι ησυχαστικές ἐριδες
κατὰ το ἸΔ' αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1993, 14-15: *Giovani Climaco e il Sinai. Atti del IX
Convegno ecumenico internazionale di spiritualità ortodossa sezione bizantina*, Bose 16-18
Settembre 2001, (a cura di S. Chialà e L. Cremaschi) Comunità di Bose 2002.

¹¹ P.G. 3 и S.C. 58. Повече за Ареопagitския Корпус вж. Marié G., Gazeau R. ред.,
Théologie, 283-314: Meyendorff J., *Orthodox Spirituality*, 44 и.т.н.: Müller W., *Dionysios
Areopagites. Der Vater des esoterischen Christentums*, Zürich 1976: Beck H. G., *Literatur*,
351: Ψευτογκᾶ Β., *Ασκητική και μυστική γραμματεία*, 61-63: Σιάσου Α., *Εραστές της
αλήθειας. Ερευνα στις αφετηρίες και στη συγκρότηση της θεολογικής γνωσιολογίας
κατὰ τον Πρόκλο και τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη*, Θεσσαλονίκη 1984: Ruh K., *Die mysti-
sche Gotteslehre des Dionysius Areopagita*, [Bayerische Akademie der Wissenschaften. Phi-
losophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte – Jahrgang 1987, Heft 2] München 1987:

През следващите векове аскетическата литература също следва развитието на монашеството и се разпространява още повече сред монасите, духовенството и миряните¹².

За да се разбере значението на източната аскетическа литература за историята и развитието на християнската литература и духовност на източното християнство и разбира се на славяните, които са свързани с него и са повлияни от него е необходимо да представим, макар и за кратко някои характеристики.

Източната аскетическа литература: 1. Обобщава традицията на източното християнство и подчертава неговите аскетически характеристики. 2. Подчертава вселенския дух на източната християнска традиция (трябва да отбележим, че специално изтъква принципите на мирното съвместно съществуване на хората и недопускане на дискриминация). 3. Тя се характеризира с добро и задълбочено познаване на човешката психология. И 4. Записва вътрешния път на човека, за да овладее духовното съвършенство.

Първата среща на славяните с аскетическата литература на източното християнство се датира от периода на светите братя Кирил и Методий и на учениците им, които спасяват и продължават тяхната традиция¹³.

Louth A., *Denys the Areopagite*, Morehouse – Barlow 1989: Rorem P., *Pseudo-Dionysius. A Commentary on the Texts and an Introduction to Their Influence*, Oxford University Press 1993: McGinn B., Ferris McGinn P., *Early Christian Mystics*, 171-190: Λόσκι ΒΛ., *Η Θέα τοῦ Θεοῦ*, 159-168: Lilla S., *Dionigi l'Areopagita e il platonismo cristiano*, Morcelliana 2005: Schäfer Chr., *Philosophy of Dionysius the Areopagite. An Introduction to the Structure and the Content of the Treatise on the Divine Names*, Brill 2006: Φλορόφοσκυ Γ., *Βυζαντινοὶ πατέρες*, 339 и.т.н.: Perl E., *Theophany. The Neoplatonic Philosophy of Dionysius the Areopagite*, State University of New Yorks Press 2007: Riordan W., *Divine Light. The Theology of Denys the Areopagite*, San Francisco 2008: Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ἐποпт. Π. Χρῆστου, [Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ασκητικῶν, 3] Θεσσαλονίκη 1986, 7 и.т.н., където има подробна библиография.

¹² За еволюцията на аскетическата литература след 6-ти век вж: Ψευτογκά Β., *Ασκητική και μυστική γραμματεία*, 64 и.т.н.: Deseille Πλ., *Φιλοκαλία*, 48 и.т.н.: Ευαγγέλου Ηλ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμο των Νοτίων Σλάβων*, 121 и.т.н., където има подробна библиография.

¹³ Св. св. Кирил и Методий познавали аскетическата литература на Източната Църква, според Житията и другите източници. Това се потвърждава от факта, че по време на престоя им в Рим, според свидетелството на Анастасий Библиотекар,

От самото началото на периода (9-ти 10-ти в.) са датирани най-старите преводи на източните аскетически трудове в старославянския език – Патерик¹⁴ (9-ти в.), Лествицата¹⁵ (10-ти в.) Произведения на св.

те са припомнили на Римляните за прочутия Ареопagitски Корпус (вж. Ταχιάου Α. Α., *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1992, 133-134). Също така, както показахме в друго наше изследване, Методий превел за своите ученици във Велика Моравия и Панония Патерика, което неговият биограф само загатва, когато се позовава на известната „Книга на Отците“, която е сред книгите, преведени от архиепископ Методий. Вж. Ευαγγέλου ΗΛ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμο των Νοτίων Σλάβων*, 135-137 и Ταχιάου Α. Α., *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι αρχαιότερες βιογραφίες των θεσσαλονικέων έκπολιτιστών των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 2008, Житие на Методий, гл. 15, 209 и 258-259.

¹⁴Повече за разпространението на Патерика в славянския свят вж. Van Wijk N., «Studien zu den altkirchenslavischen Paterika», *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam. Afdeling letterkunde, nieuwe reeks*, 30 (1931), 2, 1-43; Van Wijk N., «Die slavische Redaktion des Μέγα Λειτουργίου», *Byzantinoslavica*, 4 (1932), 236-252; Van Wijk N., «Zu den slavischen Paterika», *Zeitschrift für slavische Philologie*, 9 (1932), 357-359; Николова Св., «Патеричните разкази в историята на старата българска литература», *Старобългарска Литература*, 1 (1971), 167-191; Николова Св., «Търновска книжовна школа и преводната белетристична литература », *Търновска Книжовна Школа 1371-197*, София 1974, 263-275; Николова Св., «Проблемът за издаването на сводния патерик », *Слово*, 28 (1978), 17-24; Николова Св., «Постижения и задачи на изследванията върху преводните патериси в старите славянски литератури», *Славянска Филология*, 16 (1978), 54-65; Николова Св., *Патеричните разкази в българска средновековна литература*, София 1980; Mareš F., «Welches griechische Paterikon wurde im IX Jahrhundert ins Slavische übersetzt?», *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse*, 109 (1972), 19, 205-221; Veder W. R., «La tradition slave des Apophthegmata Patrum (Aperçu de l'économie de la collection systématique)», *Слово*, 24 (1974), 59-94; Veder W. R., «Le skitskij paterik (Collection systématique slave des Apophthegmata Patrum)», *Полата Книгописная*, 4 (1981), 51-72; Capaldo M., «Caratteristiche strutturali e prototipi greci dell' Azbučno-Ierusalimskij Paterik e dell' Egiptskij Paterik», *Cyrillo-methodianum*, 3 (1975), 13-27; Capaldo M., «La tradizione slava della collezione Alfabetico-anonima degli Apophthegmata Patrum (Prototipo greco e struttura della parte alfabetica)», *Ricerche slavistiche*, 22-23 (1975-1976), 81-121; Capaldo M., «L' Azbučno-Ierusalimskij Paterik (Collection alphabetic-anonyme slave des Apophthegmata Patrum)», *Polata Kānigopisnaja*, 4 (1981), 26-49; Харалампиев И., «По езиковите особености на сводния патерик», *Език и Литература*, 37 (1982), 5, 88-92; Белова А. В., (составитель), *Азбучно-иерусалимский Патерик. Указатель начальных слов*, Санктпетербург 1991; Podskalsky G., *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien*, 865-1459, München 2000, 207 и т.н. Вж. също докладите на конференцията, организирана във Виена през 1974 г., докладите от която са публикувани в списание *Слово* (т. 24, 1974).

¹⁵Мострова Т., «Към въпроса за Лествицата [на Йоан Синайски] в славянската ръкописна традиция», *Palaeobulgarica*, 9 (1991), 70-90; Мострова Т., «За преславската основа на най-ранния превод на Лествицата», *Хиляда и осемдесет години от смъртта*

Ефрем Сириец¹⁶ (10-ти в.), Житието на св. Антоний Велики¹⁷ (10-ти в.), Произведения на св. Василий Велики¹⁸ (10-ти в.), на св. Теодор Студит¹⁹ (10-ти в.) и откъси от Ареопагитския Корпус²⁰ (10-ти в.).

на Наум Охридски, София 1992, 204-218: Podskalsky G., *Theologische Literatur*, 214 и.т.н.: Ευαγγέλου ΗΛ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμo των Νοτίων Σλάβων*, 137-140.

¹⁶ Вж. Христова Б., Караджова Д., Икономова А., Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България. Своден каталог, том I, София 1982, 19-20: Кодов Хр., «Ефрем Сирий», Кирило-Методиевска Енциклопедия, том I, ред. П. Динеков, София 1985, 677-680, Voss Chr., «Die Handschrift No 137 (69) der Nationalbibliothek Bukarest: eine bisher Kaum bemerkte Neuübersetzung der Paränesis Ephraïms der Syrer», *Palaeobulgarica*, 1995, No 2, 27-44: Voss Chr., *Die Paränesis Ephraïms der Syrer in südslavischen Handschriften des 14-16 Jahrhunderts. Zur Lexik der albulgarischen Erstübersetzung und ihrer Überlieferung*, [Monumenta Linguae Slavicae Dialecti Veteris 38] Freiburg im Breisgau 1997: Podskalsky G., *Theologische Literatur*, 208 к.εξ.: Ευαγγέλου ΗΛ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμo των Νοτίων Σλάβων*, 147-148.

¹⁷ Вж. Георгиева Ем., *Литература на изострени борби в средновековна България*, София 1966, 67-73: Santos Otero A., «Die altslavische Überlieferung der Vita Antonii des Athanasius», *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 90 (1979), 96-106 (242-252): Буландин Д., *Житие Антония Великого, словарь книжников и книжности древней Руси XI – первая половина на XIV в.*, Ленинград 1987, 132-135: Podskalsky G., *Theologische Literatur*, 209 к.εξ.

¹⁸ Цоневски Ил., «Василий Велики», Кирило-Методиевска Енциклопедия, том I, ред. П. Динеков, София 1985, 326-328, Podskalsky G., *Theologische Literatur*, 223 к.εξ.

¹⁹ Петканова Д., «Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII-XVIII в.», *Годишник на Софийския Университет*, 62 (1968), 134-139: Ишенко Д. С., «Славянские переводы малого катехизиса Феодора Студита в отделе рукописей Г.Б.Л.», *Записки отдела рукописей Г.Б.Л.*, 1978, Попов Г., «Триодни произведения на Константин Преславски», *Кирило-Методиевски Студии*, 2 (1985), 13-14: Podskalsky G., *Theologische Literatur*, 209 и.т.н. Иванова Кл., «Теодор Студит», *Кирило-Методиевска Енциклопедия*, том IV, ред. Л. Грашева, София 2003, 39-42.

²⁰ Вж. Ангелов Б., «Исай Серски», *Из старата българска, руска и сръбска литература*, том II, София 1967, 148-161: Прохоров Г. М., «Корпус сочинений с именем Дионисия Ареопагита в древнерусской литературе (проблема и задачи изучения)», *Труды Отдела Древнерусской Литературы*, 31 (1976), 351-361: Прохоров Г. М., «Корпус сочинений, надписываемых именем Дионисия Ареопагита», *Памятники переводной и русской литературы XIV-XV веков*, Ленинград 1987, 5-59: Станчев Кр., «Концепцията на Псевдо-Дионисий Ареопагит за образното познание и нейното разпространение в средновековна България», *Старобългарска Литература*, 3 (1978), 62-76: Станчев Кр., «Ареопагитският корпус в превода на Исайа Серски», *Археографски Прилози*, 3 (1981), 145-152: Богданович Д., *История старе српске књижевности*, Београд 1991², 188-189: Ραντούνοβιτς В., *Τα έργα του αγίου Γρηγορίου Παλαμά στη сερβική γραμματεία του 14^{ου} αιώνα*, [Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ.] Θεσσαλονίκη 1998, 163-171: Трифуновић Ђ., *Писац и преводилац инок Исаия, Куршеваћ 1 1980*: Трифуновић Ђ., «Зборници са делима псеудо-Дионисия Ареопагита у преводу

Източната аскетическа литература продължава да се разпространява в славянския свят и през следващите векове. Преводите на източната аскетическа литература в славянския свят достига своя връх през 14-ти век, когато се комбинира с исихазма²¹, който възниква малко по-рано в гръцка среда, преди да навлезе в света на славяните²².

инока Исаије», *Cyrrillomethodianum*, 5 (1981), 166-171: Ευαγγέλου Ηλ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμο των Νοτίων Σλάβων*, 235.

²¹ Повече за установяването на исихазма в живота на Православната Църква през този период вж. Χρήστου Π., «Περὶ τὰ αἷτια τῆς Ἡσυχαστικῆς ἑριδος», *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς*, 39 (1956), 128-138: Ταχιάου Α. Αἰ., *Επιδράσεις τοῦ Ἡσυχασμοῦ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν ἐν Ρωσία, 1328-1406*, Θεσσαλονίκη 1962: Ταχιάου Α. Αἰ., «Hesychasm as a Creative Force in the Fields of Art and Literature», *L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle (Re cueil des rapports du IVe Colloques serbo-grec. Belgrade 1985)*, Belgrade 1987, 117-123: Ταχιάου Α. Αἰ., «Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἡσυχαστικῆς Θεολογίας στὸν σλαβικὸ κόσμον», *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμάς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν (Πρακτικὰ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδρίων Ἀθηνῶν 13-15 Νοεμβρίου 1998 καὶ Λεμεσοῦ 5-7 Νοεμβρίου 1999)*, Ἰ. Μ. Βατοπαίδιου - Ἁγίου Ὁρος 2000, 491-499: Podskalsky G., «Zur Gestalt und Geschichte des Hesychasmus», *Ostkirchliche Studien* 16 (1967), 15-32: Podskalsky G., *Theologie und Philosophie in Byzanz. Der Streit um die theologische Methodik in der spätbyzantinischen Geistesgeschichte (14./15. Jh.), seine systematischen Grundlagen und seine historische Entwicklung*, [Byzantinisches Archiv Heft 15] München 1977, 124 и.т.н.: Podskalsky G., *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien, 865-1459*, München 2000, 101 и.т.н.: Meyendorff J., *St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality*, St. Vladimir's Seminary Press 1974, 86 и.т.н.: Meyendorff J., *A Study of Gregory Palamas*, (transl. by G. Lawrence) St. Vladimir's Seminary Press 1974: Clucas L., *The Hesychast Controversy in Byzantium in the Fourteenth Century: A Consideration of the Basic Evidence*, [A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History in University of California], Los Angeles 1975: Ostrogorsky G., *Ιστορία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, μετάφρ. Ἰ. Παναγόπουλος, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1989*, 207 и.т.н.: Стефанίδου Β., *Εκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήναι 1990⁵, 428 и.т.н.: Αναστασίου Ι., *Εκκλησιαστικὴ ἱστορία, τόμ. Β', ΙΑ' αἰώνας μέχρι σήμερα*, Θεσσαλονίκη, 99 и.т.н.: Nicol D. M., *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, Cambridge University Press 1993², 210 и.т.н.: Χριστοφορίδης Β., *Οἱ ἡσυχαστικὲς ἐριδες κατὰ τὸ ΙΔ' αἰώνα*, Θεσσαλονίκη 1993: Κουτσοῦρη Δ., *Σύνοδοι καὶ θεολογία γιὰ τὸν ἡσυχασμό. Ἡ συνοδικὴ διαδικασία μὲ ἀφορμὴ τὶς ἡσυχαστικὲς ἐριδες*, Ἀθήνα 1997: Κουμπή Μ., *Ο ανταγωνισμός γιὰ τὴν ἐξουσία καὶ ο ἐμφύλιος πόλεμος (1341-1347)*, [Διδακτορικὴ Διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ἱστορίας καὶ Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ.] Θεσσαλονίκη 2001, 72 и.т.н.: Φειδᾶ ΒΛ., *Εκκλησιαστικὴ ἱστορία Β'. Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχίᾳ μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, Ἀθήναι 2002³, 482 и.т.н.: Beck H. - G., *Ιστορία τῆς Ὁρθόδοξης Εκκλησίας στὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, τόμ. Β', (μετάφρ. Λ. Αναγνώστου)* Ἀθήνα 2004, 198 и.т.н.

²² За разпространението и установяването на исихазма в славянския свят, вж. Ангелов Д., «Към историята на религиозно-философската мисъл в средновековна

Тук трябва да подчертаем, че исихазмът, който доминира живота на източната църква през 14-ти век не е уникално явление което се е появило изведнъж, но е конкретен израз на мистичната традиция на източното християнство, дълбоко вкоренен в аскетическата традиция и ясно отразен в аскетическата литература от първите векове след Христа²³.

Славяните - първоначално българите и сърбите а после и източните славяни – се запознали и обвързали с исихазма, който значително повлиял на тяхната църковно-духовна идентичност. Трябва да се отбележи, че славянските монаси за пръв път влизат в контакт с исихазма, когато са се обучавали при великите учители на

България – Исихазъм и Варлаамитство», *Известия на Българското Историческо Дружество*, 25 (1967), 73-92: Ангелов Д., «Исихазмът – същост и роля», *Palaeobulgarica*, 5 (1981), IV, 56-78: Прохоров Г. М., «Исихазм и общественная мысль в Восточной Европе в XIV в.», *Труды Отдела Древнерусской Литературы*, 23 (1968), 86-108: Иванова Кл., «Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. (Исихазмът и неговото проникване в България)», *Старобългарска Литература*, 1 (1971), 209-242: Ταρνανίδη I., *Ιστορία τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας*. Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1986², 55 и.т.н.: Ταρνανίδη I., *Ιστορία των Σλαβικῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν*, τόμ. Α', *Ιστορία της Βουλγαρικής Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2005², 81 и.т.н.: Гόνη Δ., *Ιστορία τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Βουλγαρίας καὶ Σερβίας*, Αθήνα 1999², 82 и.т.н. и 205 и.т.н.: Гόνη Δ., «Μοναχισμὸς καὶ ἡσυχασμὸς στὴ Βουλγαρία (τὴν ἐποχὴ τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων)», В' Συμπόσιο «Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴ των Παλαιολόγων», Θεσσαλονίκη 14-20 Δεκεμβρίου 1992, Θεσσαλονίκη 2002, 587-614: Νιχωρίτη Κ., *Ἡ ἐπίδραση του Ἁγίου Ὁρους στον πνευματικὸ βίον των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 2004, 19 и.т.н.: Ευαγγέλου ΗΛ., *Ὁ Ἠσυχασμὸς στον κόσμον των Νοτίων Σλάβων*, 161 и.т.н., където има подробна библиография.

²³ Вж.: Hausherr I., «La Méthode d' oraison Hésychaste», *Orientalia Christiana*, vol. 9, 2 (1927), 101-210: Hausherr I., «Note sur l'inventeur de la méthode d' oraison hésychaste», *Orientalia Christiana*, vol. 20, 3 (1930), 179-182: Jugie M., «Les origines de la méthode de l' oraison des hésychastes», *Echos d' Orient*, 30 (1931) 179-185: Patasci G., «Ὁ Παλαμисμὸς πρὸ τοῦ Παλαμά», *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς*, 64 (1981), 33-41: Lossky V.L., *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (δοκίμιον)*, (μετάφρ. Στ. Πλευράκη) Θεσσαλονίκη 1964: Lossky V.L., *Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ*, (μετάφρ. Μητροπολίτου Νικοπόλεως Μελετίου) Прѣвеѣз 2004²: Ματσούκα Ν., *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ θεολογία Β' Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σε ἀντιπαράθεση με τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη*, [Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη 3] Θεσσαλονίκη 1992, 513-514: Δεληκωστοπούλου Α., *Ἡ ἐξέλιξη τῆς μυστικῆς θεολογίας στὴν Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Αθήνα 1992: Φλωρόφσκυ Γ., *Οἱ βυζαντινοὶ ἀσκητικοὶ καὶ πνευματικοὶ πατέρες*, (μετάφρ. Π. Πάλλη) Θεσσαλονίκη 2006.

исихазма в Парория и Атон, а от там донасят исихазма и сред своите сънародници²⁴.

Славяните исихасти активно се обръщат към аскетическата литература. Те се занимават с изучаването, превеждането и преписването на аскетическите произведения от по-стари и съвременни автори, като обогатяват преведената на славянските езици източна аскетическа литература. Така центровете на исихазма в славянския свят се превръщат във важни духовни центрове, които разполагат с големи библиотеки, скрипториуми и преводачески школи, в които важно място заема източната аскетическа литература²⁵.

Всички тези неща се потвърждават не само от изучаването на самите аскетически писания, преведени и разпространени в славянския свят през 14-ти или началото на 15-ти век, но и от аскетическите сборници от същия период в славянския свят, както и в гръцкия свят.

Имахме възможността да изследваме аскетическите сборници въз основа на каталозите на славянските ръкописи в атонските манастири. Тяхното изследване потвърждава много голямото

---

²⁴ Относно ролята на Света Гора и Парория за установяването на исихазма вж. Таχιάου Α. Αϊ., *Επιδράσεις τοῦ Ησυχασμοῦ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν ἐν Ρωσῖα, 1328-1406*, Θεσσαλονίκη 1962, 61 и.т.н.; Таχιάου Α. Αϊ., «Le monachisme serbe de Saint Sava et la tradition hésychaste athonite», *Greeks and Slavs. Cultural, Ecclesiastical and Literary Relations*, Thessaloniki 1997, 185-191; Таχιάου Α. Αϊ., «Mount Athos and the Slavic Literatures», пак там, 199-233; Таχιάου Α. Αϊ., «Gregory Sinaite's Legacy to the Slavs: Preliminary Remarks», пак там, 259-311; Таχιάου Α. Αϊ., «Le mouvement hésychaste pendant les dernières décennies du XIVe siècle», пак там, 321-338; Таχιάου Α. Αϊ., *Η Θεσσαλονίκη και ο κόσμος των Σλάβων. Η πνευματική και πολιτιστική ακτινοβολία της βυζαντινῆς πόλης*, Θεσσαλονίκη 2013, 137 и.т.н.; Νιχωρίτη Κ., *Η επίδραση του Αγίου Ορους στον πνευματικό βίο των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 2004, 19 и.т.н.; Δεληκάκη Α., *Αγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης. Η δράση και η συμβολή του στη διάδοση του ησυχασμού στα Βαλκάνια. Η σλαβική μετάφραση του Βίου του κατά το αρχαιότερο χειρόγραφο*, Θεσσαλονίκη 2004, 112 и.т.н.; Ευαγγέλου ΗΛ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμο των Νοτίων Σλάβων*, 161 и.т.н., където има подробна библиография.

²⁵ Вж. Ευαγγέλου ΗΛ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμο των Νοτίων Σλάβων*, 223 и.т.н., където има подробна библиография.

разпространение на аскетическа литература през 14-ти и 15-ти век, което доказва особения интерес на славяните към тази литература²⁶.

През 14-ти и 15-ти век източната аскетическа литература заема специално място в църковната литература и нейните принципи, които съвпадат с духа и идеите на исихазма, имат решаващо влияние върху духовния и църковния живот на Славянския свят²⁷. От добре познатите черти на исихазма от този период трябва да се отбележат две: 1. Ръководството на Константинополската патриаршия като Църква-Майка, особено за славянските църкви - българска, сръбска и руска. И 2. Отрицателното възприятие за Латинската Традиция и Западната Църква. Тези две особености определят връзките на славянските църкви с Константинопол и Рим.

Мисля, че в светлината на гореизложеното става ясно по какъв начин разпространението на източната аскетическа литература в славянския свят от 9-ти и 10-ти век до 15-ти век допринася за утвърждаването на православната традиция в славянския свят и за окончателното му интегриране в православната църква.

Източната аскетическа литература въвежда много рано духа на източното християнство в славянския свят. През вековете и особено през 14-ти век с разпространението на исихазма, източната аскетическа литература се разпространява още повече и заема важно място в църковния живот на славяните. След като аскетическата литература се комбинира с възприятията и духа на исихастите - които допринасят най-много за нейното разпространение - тя значително съдейства за консолидирането на източната християнска традиция и в крайна сметка за окончателната интеграция на тези славянски народи в рамките на Православната Църква.

---

²⁶ Вж. Evangelou II., «The Ascetical – Mystical Literature in the Slavic Miscellanies of Mount Athos (14th – 18th Centuries)», *Σπαράγματα βυζαντινοσλαβικής κληρονομιάς. Χριστήριος Τόμος στον Καθηγητή Ιωάννη Χρ. Ταρνανίδη*, Θεσσαλονίκη 2011, 229-246.

²⁷ Вж. Ευαγγέλου ΗΛ., *Ο Ησυχασμός στον κόσμο των Νοτίων Σλάβων*, 223 и.т.н., където има подробна библиография.

About the author

Ilias Evangelou is Professor in the School of Theology of the Aristotle University of Thessaloniki since 2021. He studied Theology and History in the Aristotle University of Thessaloniki. He continued his postgraduate studies in the same University and he specialises in the history of the medieval Slavic literature. He took courses of Bulgarian and old Slavonic language and literature in the University "Sv. Kliment Ohridski" of Sofia (1997 – 1999). He submitted his Doctoral Thesis in the School of Theology of the Aristotle University of Thessaloniki on the subject: "The translation of the Life of Basil the Younger in the frames of the apocryphal Bulgarian literature in the 13th and 14th century" in 2002. His main field of interest is the ecclesiastical literature and intercultural relations between Greeks and Slavs.

He has participated in various conferences in Greece and abroad and he has published six books and more than thirty articles, including: *Ορθόδοξος σλαβικός μοναχισμός: Τομές στην ιστορία και την εξέλιξή του*, [Kyriakidis Bros - Editions S.A.] Thessaloniki 2020: *Κύριλλος και Μεθόδιος οι εκ Θεσσαλονίκης. Η εποχή και ο κόσμος τους*, [Kyriakidis Bros - Editions S.A.] Thessaloniki 2020: *Άγιοι ηγεμόνες στον ορθόδοξο σλαβικό κόσμο*, [Kyriakidis Bros - Editions S.A.] Thessaloniki 2018: *Ιστορία της μεσαιωνικής γραμματείας των Ορθοδόξων Σλάβων*, [Kyriakidis Bros - Editions S.A.] Thessaloniki 2017: *Λόγια και απόκρυφη βουλγαρική γραμματεία στον ύστερο Μεσαίωνα. Η περίπτωση του Βίου του Βασιλείου του Νέου*, [Ελληνισμός και Κόσμος των Σλάβων, 9, University Studio Press] Thessaloniki 2007: *Γλωσσικές και εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις στη Βουλγαρία τον 14ο αιώνα. Η συμβολή του πατριάρχη Τυρνόβου Ευθυμίου*, [Ελληνισμός και Κόσμος των Σλάβων, 3, University Studio Press] Thessaloniki 2002.

